Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 51

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

”BOLALAR SOG‘LOMLASHTIRISH OROMGOHLARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTEGRAL BAHOLASH INDEKSINI QO‘LLASH”

Tohir Shavkatovich Abdurahmonov*

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi mustaqil tadqiqotchisi

✉ toxirabdurahmonov@gmail.com

ANNOTATSIYA

bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlarining boshqaruv samaradorligini moliyaviy-iqtisodiy, kadrlar, ijtimoiy-pedagogik va raqamli boshqaruv mezonlari asosida kompleks baholash usuli taklif etiladi. Ko‘rsatkichlarni tanlash, ularni yagona shkalaga keltirish, vaznlash va integral indeksni hisoblash bosqichlari izohlanadi. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan 29 ko‘rsatkichli ma’lumot yig‘ish tizimi, 2026-yilda 1 191 nafar ota-ona ishtirokidagi so‘rovnoma va «Oromgohlar.uz» tizimida ro‘yxatga olingan 10 162 nafar nomzod to‘g‘risidagi ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatlari hamda cheklovlari muhokama qilinadi. Indeks natijalarini boshqaruv qarorlariga tatbiq etish va ishonchliligini tekshirish yo‘nalishlari asoslanadi.

Kalit so‘zlar

integral indeks, kompleks baholash, boshqaruv samaradorligi, me’yorlashtirish, vazn koeffitsiyenti, pedagog kadrlar, raqamlashtirish, ijtimoiy natija.

DOI: 10.5281/zenodo.23499150

KIRISH

Bolalarning dam olish va sog‘lomlashtirish xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishda xizmat sifati, shaffoflik va resurslarni adolatli taqsimlashga qaratilgan boshqaruv qarorlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlari bir vaqtning o‘zida ijtimoiy, pedagogik va iqtisodiy vazifalarni bajaradi. Ularning faoliyati bolalarning xavfsiz va mazmunli dam olishini ta’minlash, tarbiyaviy dasturlarni amalga oshirish, mavjud infratuzilmadan oqilona foydalanish hamda mehnat va moliyaviy resurslarni boshqarishni qamrab oladi. Shu sababli oromgoh faoliyatini faqat tushum, xarajat yoki dam olgan bolalar soni bilan baholash yetarli emas.

Masalan, bir oromgohda o‘rinlar bandligi yuqori bo‘lsa-da, ota-onalar qoniqishi past bo‘lishi mumkin. Boshqa oromgohda esa pedagoglar barqarorligi yuqori, ammo elektron hisobot va ma’lumot almashinuvi jarayonlari sust rivojlangan bo‘lishi ehtimoli bor. Alohida ko‘rsatkichlar bunday tafovutlarni ochib bersa ham, umumiy boshqaruv holatini taqqoslash uchun ularni tizimlashtirish talab etiladi.

Integral baholash indeksi turli o‘lchov birliklariga ega indikatorlarni umumiy shkalaga keltirib, ularni belgilangan qoidalar asosida birlashtiradi. Biroq integral ball ob’yektiv haqiqatning mutlaq o‘lchovi emas: uning natijasi tanlangan indikatorlar, ma’lumot sifati, me’yorlashtirish chegaralari va vaznlarga bog‘liq. Shuning uchun indeks rahbar faoliyatiga yakuniy hukm chiqarish emas, balki muammoli yo‘nalishlarni aniqlash vositasi

sifatida qo‘llanilishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Integral baholash usullarining metodologik asoslari OECD va Yevropa komissiyasi Qo‘shma tadqiqot markazining kompleks indikatorlarni shakllantirish bo‘yicha qo‘llanmasida yoritilgan [4]. Unda ko‘rsatkichlarni tanlash, me’yorlashtirish, vaznlash va natijalarning barqarorligini tekshirish masalalari muhim o‘rin tutadi. Mazkur yondashuv turli o‘lchov birliklariga ega ko‘rsatkichlarni yagona baholash tizimida umumlashtirish uchun uslubiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

R.S. Kaplan va D.P. Nortonning muvozanatlashtirilgan ko‘rsatkichlar tizimiga oid tadqiqotida tashkilot faoliyatini faqat moliyaviy natijalar orqali emas, balki o‘zaro bog‘liq boshqaruv mezonlari asosida kuzatish g‘oyasi ilgari surilgan [5]. Bu g‘oya bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlarida moliyaviy, kadrlar, ijtimoiy-pedagogik va raqamli boshqaruv yo‘nalishlarini birgalikda baholash zaruratini nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

ISO 9001:2015 standarti sifat menejmenti tizimiga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi [6]. UNICEFning «Child Friendly Schools Manual» qo‘llanmasi esa bolaga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini tashkil etish masalalarini qamrab oladi [7]. Ushbu manbalar oromgohlar uchun tayyor integral indeksni bermaydi, biroq sifat, jarayonlarni boshqarish va bolalar manfaatlarini hisobga olish nuqtai nazaridan tadqiqotning konseptual asosini boyitadi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oromgohlarning o‘ziga xos faoliyatini hisobga olgan holda turli yo‘nalishlardagi ko‘rsatkichlarni yagona baholash tartibida birlashtirish alohida uslubiy ishlab chiqishni talab qiladi. Shu maqsadda mazkur tadqiqotda to‘rt funksional blokdan iborat integral indeksni shakllantirish taklif etiladi.

Tadqiqot maqsadi va metodologiyasi. Tadqiqot maqsadi — bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlarida boshqaruv natijadorligini bir nechta funksional yo‘nalish bo‘yicha baholash imkonini beruvchi integral indeksni shakllantirish tartibini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish shartlarini asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun tizimli tahlil, guruhlash, nisbiy ko‘rsatkichlar tahlili, me’yorlashtirish, vaznli agregatlash va sezgirlik tahlili usullaridan foydalanish taklif etiladi.

Tadqiqotning axborot bazasi sifatida muallif tomonidan 2022–2026-yillarga mo‘ljallab shakllantirilgan 29 ko‘rsatkichli ma’lumot yig‘ish jadvali nazarda tutilgan. Barcha 29 indikatorni to‘g‘ridan-to‘g‘ri indeksga kiritish maqsadga muvofiq emas. Ayrim ko‘rsatkichlar asosiy natijani, boshqalari sharoitni yoki nazorat omillarini tavsiflaydi. Tanlovda o‘lchanuvchanlik, taqqoslanuvchanlik, ma’lumotning mavjudligi va takror hisoblanish ehtimoli mezonlari qo‘llaniladi [1].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Integral indeksning tarkibiy bloklari. Birinchi — moliyaviy-iqtisodiy blok. Unda o‘z tushumlarining joriy xarajatlarga nisbati, bir bolaga to‘g‘ri keladigan xarajat, o‘rin-kun bandligi va resurslardan foydalanish kabi indikatorlar ko‘rib chiqiladi. Xarajatlar ko‘rsatkichini talqin qilishda xizmat muddati, bolalar tarkibi va sifat talablari inobatga olinishi shart. Aks holda, xarajatni mexanik kamaytirish ijtimoiy natijalarni yomonlashtirishi mumkin.

Ikkinchi — kadrlar bloki. Malaka oshirgan pedagoglar ulushi, keyingi mavsumga qaytgan xodimlar ulushi va kadrlar qo‘nimsizligi kabi ko‘rsatkichlar orqali mehnat resurslarining barqarorligi baholanadi. Qayta kelmagan xodimlar ulushi salbiy yo‘nalishli indikator hisoblanadi, biroq uning sabablarini aniqlash uchun mavsumiy mehnat shartlari ham tahlil qilinishi lozim.

Uchinchi — ijtimoiy-pedagogik blok. Ota-onalar va bolalar qoniqishi, to‘garaklarga jalb etish, pedagogik dasturlarning qamrovi kabi indikatorlar xizmatning ijtimoiy natijasini tavsiflaydi. Qoniqish bahosini olishda savolnoma mazmuni, tanlanma tarkibi va javob bermaganlar ulushi qayd etilishi muhim.

To‘rtinchi — raqamli boshqaruv bloki. Elektron hujjat aylanmasi, elektron ro‘yxatga olish, hisobotlarni o‘z vaqtida yangilash va ma’lumotlar to‘liqligi kabi indikatorlar hisobga olinadi. Raqamlashtirishning o‘zi maqsad emas: uning boshqaruv tezkorligi va ma’lumot ishonchliligiga qo‘shgan hissasi muhimdir.

Indeksni hisoblashning metodik tartibi. Birinchi bosqichda har bir ko‘rsatkich uchun hisoblash formulasi, o‘lchov birligi, ma’lumot manbai, davriyligi va ijobiy yoki salbiy yo‘nalishi belgilanadi. Ikkinchi

bosqichda ma’lumotlar to‘liqligi tekshiriladi. Ma’lumot mavjud emasligi nol natija deb qabul qilinmaydi; bunday kuzatuv alohida belgilanadi yoki asoslangan statistik usul bilan ishlanadi.

Uchinchi bosqichda ko‘rsatkichlar 0 dan 1 gacha bo‘lgan shkalaga keltiriladi. Agar yuqori qiymat ijobiy natijani anglatsa, me’yorlashtirilgan ko‘rsatkich quyidagicha hisoblanishi mumkin:

$$z_i = (x_i - x_{min}) / (x_{max} - x_{min}) \quad (1)$$

Agar yuqori qiymat salbiy holatni ifodalasa (masalan, kadrlar qo‘nimsizligi), teskari formula qo‘llaniladi:

$$z_i = (x_{max} - x_i) / (x_{max} - x_{min}) \quad (2)$$

Bu yerda x_i — amaldagi qiymat, x_{min} va x_{max} — taqqoslash guruhidagi minimal va maksimal qiymatlar. Agar maksimum va minimum teng bo‘lsa, mazkur formula ishlamaydi; bunday indikator uchun alohida qoida belgilanadi. Yillar bo‘yicha solishtirishda har yili o‘zgaruvchi chegaralar o‘rniga barqaror me’yoriy chegaralardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchi bosqichda har bir blokning xususiy indeksi hisoblanadi (masalan, blokka kiruvchi me’yorlashtirilgan ko‘rsatkichlarning o‘rtacha arifmetigi sifatida). Beshinchi bosqichda bloklar oldindan asoslangan vaznlar orqali umumlashtiriladi:

$$I = w_1F + w_2K + w_3S + w_4R;\ w_1 + w_2 + w_3 + w_4 = 1 \quad (3)$$

Bu yerda F — moliyaviy-iqtisodiy, K — kadrlar, S — ijtimoiy-pedagogik, R — raqamli boshqaruv bloki indeksi; w — tegishli vazn koeffitsiyenti ($w \geq 0$). Dastlabki sinovda teng vaznlar (har biri 0,25) qo‘llanilishi mumkin, biroq ularni universal me’yor sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas.

Shartli hisoblash namunasi. Faraz qilaylik, to‘rt blokning me’yorlashtirilgan baholari mos ravishda 0,70; 0,60; 0,80 va 0,50 bo‘lsin. Teng vaznlarda umumiy indeks $I = 0{,}25 \times (0{,}70 + 0{,}60 + 0{,}80 + 0{,}50) = 0{,}65$ ga teng. Bu faqat hisoblash mexanizmini ko‘rsatuvchi shartli misoldir; uni 2022–2026-yillar bo‘yicha tasdiqlangan empirik natija deb talqin qilish mumkin emas.

Empirik qo‘llash imkoniyatlari va cheklovlar. 2026-yilda 1 191 nafar ota-ona ishtirokida o‘tkazilgan so‘rovnoma ijtimoiy-pedagogik blok uchun muhim axborot manbai bo‘lishi mumkin. Ammo respondentlar oromgohlar, hududlar va bolalar yosh guruhlari bo‘yicha qanday taqsimlangani ma’lum bo‘lmasdan, umumiy qoniqish darajasini barcha muassasalarga bir xil tatbiq etish asosli emas. So‘rovnoma natijalarini qiyoslashda savollarning bir xilligi, tanlanma tarkibi va javoblar shkalasi tekshirilishi lozim [2].

«Oromgohlar.uz» tizimida ro‘yxatdan o‘tgan 10 162 nafar nomzod kadrlar zaxirasi ko‘lamini tavsiflashi mumkin. Biroq nomzodlar soni haqiqiy ishga qabul qilingan xodimlar sonini, ularning malakasini yoki keyingi mavsumda ishga qaytishini bevosita ko‘rsatmaydi. Shuning uchun platforma ma’lumotlari ishga qabul qilish, mehnat shartnomalari va kadrlar harakati haqidagi boshqa manbalar bilan taqqoslanishi kerak [3].

Indeksni joriy etishdan oldin o‘xshash sig‘im, faoliyat muddati va xizmat sharoitiga ega oromgohlar guruhlari shakllantiriladi. Katta va kichik, to‘liq mavsumli va qisqa muddatli, turli moliyalashtirish tizimiga ega muassasalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri reytinglash noto‘g‘ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Indeksda bir mazmunni takrorlovchi indikatorlar ham aniqlanib, ikki marta hisoblash xavfi kamaytirilishi lozim.

Boshqaruv qarorlariga tatbiq etish. Integral indeksning amaliy ahamiyati faqat yakuniy ballda emas, balki uni tashkil etuvchi bloklar va alohida indikatorlarda namoyon bo‘ladi. Agar raqamli boshqaruv ko‘rsatkichi yuqori, kadrlar barqarorligi past bo‘lsa, asosiy e’tibor xodimlarni qayta jalb etish va kasbiy rivojlantirishga qaratilishi mumkin. Agar ijtimoiy qoniqish yuqori, lekin o‘rin-kun bandligi past bo‘lsa, xizmat sifati saqlangan holda smenalarni rejalashtirish va talabni o‘rganish zarur.

Natijalarning ishonchliligini tekshirish uchun sezgirlik tahlili o‘tkazish tavsiya etiladi. Masalan, teng vaznlar o‘rniga ijtimoiy-pedagogik blokka yuqoriroq vazn berilganda oromgohlar o‘rni qanchalik o‘zgarishi tekshiriladi. Agar kichik vazn o‘zgarishi reytingni keskin o‘zgartirsa, natija ehtiyotkorlik bilan talqin qilinishi kerak. Baholashdagi cheklovlar rahbariyatga ochiq yetkazilishi lozim.

Monitoringni yillik yoki mavsumiy sikl asosida tashkil etish maqsadga muvofiq: ma’lumot yig‘ish, tekshirish, indeksni hisoblash, past ko‘rsatkichlarning sababini tahlil qilish, chora-tadbir belgilash va keyingi davrda qayta baholash. Bunday yondashuv indeksni rasmiy reyting vositasidan amaliy boshqaruv instrumentiga aylantiradi.

XULOSA

Bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlarida boshqaruv samaradorligini oshirish moliyaviy tejamkorlik bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon resurslardan foydalanish, pedagog kadrlar barqarorligi, bolalar va ota-onalar ehtiyojlarini qondirish hamda raqamli boshqaruv mexanizmlarining uyg‘unligini talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, to‘rt funksional blokka asoslangan integral baholash indeksi boshqaruv holatini tizimli kuzatish va muammolarni erta aniqlashga xizmat qilishi mumkin.

Taklif etilayotgan indeksning ustunligi turli o‘lchov birliklariga ega indikatorlarni yagona uslubiy asosda taqqoslash imkoniyati bilan belgilanadi. Biroq indeks natijasi tanlangan ko‘rsatkichlar, me’yorlashtirish chegaralari va vaznlarga sezgir. Shu sababli hisoblash qoidalarini oldindan belgilash, ma’lumot manbalarini hujjatlashtirish va indikatorlarning takrorlanishini cheklash zarur.

Indeksning amaliy qiymatini oshirish uchun uning umumiy qiymati bilan bir qatorda har bir blokning alohida natijasi ham taqdim etilishi lozim. Bu rahbariyatga muammoning moliyaviy, kadrlar, ijtimoiy yoki raqamli boshqaruv bilan bog‘liqligini ajratish va maqsadli choralarni belgilash imkonini beradi. Indeksni xodimlarni rag‘batlantirish yoki muassasalarni reytinglashda qo‘llashdan avval uning adolatliligi va barqarorligi empirik tekshirilishi shart.

2022–2026-yillar bo‘yicha ma’lumotlar to‘liq yig‘ilgandan keyin indeksni tajriba-sinov tartibida hisoblash, turli vaznlar bo‘yicha sezgirlik tahlilini o‘tkazish va o‘xshash faoliyat sharoitiga ega oromgohlarni taqqoslash maqsadga muvofiq. Keyingi tadqiqotlarda indeksning ota-onalar qoniqishi, o‘rin-kun bandligi va kadrlar barqarorligi bilan bog‘liqligi statistik usullarda tekshirilishi mumkin. Shunday qilib, integral indeks boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslash va oromgohlar faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligini bosqichma-bosqich yaxshilash uchun uslubiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov T.Sh. Oromgohlar faoliyatining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan 29 ko‘rsatkichli ma’lumot yig‘ish jadvali. Ishchi tadqiqot materiali.

2. Bolalar sog‘lomlashtirish oromgohlari bo‘yicha 2026-yilda 1 191 nafar ota-ona ishtirokida o‘tkazilgan so‘rovnoma materiallari. Tadqiqot ma’lumotlari.

3. “Oromgohlar.uz” platformasida 2026-yilda ro‘yxatdan o‘tgan 10 162 nafar pedagog kadr nomzodlari bo‘yicha umumlashtirilgan ma’lumotlar. Tadqiqot materiali.

4. OECD, European Commission Joint Research Centre. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. Paris: OECD Publishing, 2008.

5. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard—Measures That Drive Performance. Harvard Business Review, 1992, 70(1), 71–79.

6. ISO 9001:2015. Quality management systems — Requirements. Geneva: International Organization for Standardization, 2015.

7. UNICEF. Child Friendly Schools Manual. New York: UNICEF, 2009.